

Vision Foundation
for Strategic Studies

دامهزراوهی فیشن بو لیکۆلینهوهی ستراتیجی

بههیزکردنی سیستهمی فیدرالی و حوكمی هاوبهش له ریگهی گوتاری سیاسی كورد له بهغدا

تویژه:

د. دلاوه عوسمان

ئایاری ۲۰۲۱

Sulaymaniyah, Ashty,
Opposite to Azadi Park

www.visionfoundationiq.org

+964 772 330 0005

بەشى توپزىنەوەكان - دامەزراوہى فيژن بۇ ليكولنەوہى ستراتيجى

توپزەر:	بابەت:	جۆرى بلاكراوہ:
د. دلاوہر عوسمان	سياسى و حكومرانى	پولسى پەپەر

بەياننامەى دامەزراوہكە

دامەزراوہى فيژن بۇ ليكولنەوہى ستراتيجى، لە پيناو تيگەشتنى ھاوسەنگ و دروستکردنى داھاتووہىكى پرشنگدار و گەشەسەندوو بۇ ھەريمى كوردستان و عيراق كاردەكات. لە ريگەى ئەنجامدانى ليكولنەوہى و توپزىنەوہى ئەكادىمى لە سەرجم گرت و قەيرانە ھاوچەرخەكان و دۆزىنەوہى چارەسەرى پراكتيكي گونجاو. ئيمە وەك ئەركى سەرەكى دامەزراوہكەمان كە برتبيە لە پاراستن و پەرەپيدانى ولاتەكەمان، دەمانەوئيت لە ريگەى توپزىنەوہى ستراتيجيەوہى، بەرچاوپروونى و نەخشەرپيگاي گونجاو پيشكەش بە دارپزەرانى سياسەت و ناوئەكانى برپار لە ھەردوو حكومەتى فيدرالى عيراق و حكومەتى ھەريمى كوردستان و ھەر سى دەسەلاتى (جيبەجيتكرن، ياسادانان و دادوہرى)، راي گشتى و كۆمەلگەى نيودەولەتى بەين.

تپينى

ئەو زانباريى، دەرئەنجام و راسپاردانەى لە توپزىنەوہىكەدا خراونەتەروو برتبين لە ديدگاي توپزەرانى توپزىنەوہىكە، كە مەرچ نيە نوپنەرايەتى ديدگا و بۆچوونى دامەزراوہكەمان بەن.

مافى بلاكردنەوہى پاريزراوہ © ۲۰۲۶

INFO@VFSSIQ.ORG

WWW.VFSSIQ.ORG

بههیزکردنی سیستمی فیدرالی و حوکمی هاوبهش له ریگی

گوتاری سیاسی کورد له بهغدا

پوخته جیبهجیکردن

ئهم تووژینهوه ههوللی شیکاریکردنی رۆلی گوتاری سیاسی کورد له بهغدا له پتهوکردن وپالپشتیکردنی سیستمی فیدرالی عیراق وزامنکردنی حوکمی هاوبهش له نیوان حکومهتی فیدرالی و ههریما دعات. لیکۆلینهوهکه له کیشهیهکی بنههتییهوه سهراوه دهگریت، که ئهویش لوازگی گوتاری سیاسی کورده له بهغدا، دهرئهنجامی دابهشبوونی ناوۆی حیزی، وپشتبهستنی دارایی به بودجهی فیدرالی، ئهمه سهرباری پهخستنی مادده دهستورییهکانی پهیهوست به دهسهلاتی ههریماکان، که توانای ههریم له بینینی رۆلی خۆی له حکومهتی فیدرالی بهشیوهیهکی هاوسهنگ لواز دهکات .

تووژینهوهکه دهریخت که، دابهشبوونی سیاسی نیوان حیزه کوردستانییهکان له کاریگهریتی نوینهرایهتی کردنی کورد له حکومهتی فیدرالی کهم دهکاتهوه و ههلوپستی کورد توشی پهتهوازی دهکات، وههروهها پشتبهستنی نیمچه تهواو به پشکی بوودجهی فیدرالی، سهبهخۆی برپاردانی سیاسی ههریم لواز دهکات. وه نهبوونی ئامرازی دادوهی و دامهزراوهی کارا و کاریگهر بو لیکدانهوهو روونکردنهوهی مادده دهستورییهکان بوته هۆی دروستکردنی بوئشایی له نیوان تیورو پراکتیزهکردندا، ئهمهش ناکوکی لهسهه بهریوهبردنی دۆسییهی نهوت و غاز قهیرانی ئابووری قولکردۆتهوه بهجۆریک که سهراوه سروشتیهکان بیته چهقی کیشمهکیشمه سیاسییهکان.

تووژینهوهکه کۆمهلیک راسپاردهی سیاسی کرداری دهخاته روو، دیارترینیان:

1. پهخستنی گوتاری سیاسی کورد له ریگی ئامرازهکانی ریکخستنی حیزی و دامهزراوهیی، بهجۆریک زامنی ههلوپستیکی پهگرتووی پتهوبیت.
2. کارکردنی دهقه دهستورییه دواخراوهکان، و دامهزاندنی دادگایهکی باللی دهستوری بو پهکلاردنهوهی ناکوکییه راقهیهیهکان.
3. دووباره ریکخستنهوهی پهیههندییه داراییهکان له نیوان حکومهتی فیدرالی و ههریما، بو زامنکردنی دابهشکردنیکی دادپهروه و روونی داهاتهکان.
4. گهشهپیدانی ستراتیجیکی ئابووری له پیناو جۆراوجۆرکردنی سهراوهکانی داهات له ههریم و کهمکردنهوهی پاشکووی دارایی .
5. بونیادنانی ئامرازهکانی هاریکاری ئهمنی و سیاسی له نیوان بهغداو ههولیر، بو چهسپاندنی هاوبهشی فیدرالی و پتهوکردنی ئارامی و ئاسایشی نیشتمانی.

بیگومان داهاتووی فیدرالییهت له عیراق بهنده به توانا و ویستی لایهنهکان له چارهسههکردنی دابهشبوونه ناوۆییهکان، وکارکردنی دهقه دهستورییهکان، و دووباره دارشتنهوهی پهیههندیی لهسهه بنهمای هاوبهشی هاوسهنگ، که بیته زامنی سهقامگیری بههیزی سیستمی سیاسی و ئابووری، و دهستهبهکردنی ههلی بونیادنانی دهولهتیکی پهگرتووی بههیزو دامهزراو.

Executive Summary

This study seeks to analyze the role of Kurdish political discourse in Baghdad in strengthening the Iraqi federal system and ensuring joint governance between the union and the region. The study originates from a fundamental problem: the weakness of Kurdish political unity due to internal party divisions, the heavy financial dependence on the federal budget, and the suspension of constitutional provisions related to regional powers. These factors undermine the Kurdistan Region's ability to exercise its federal role in a balanced manner.

The findings indicate that political fragmentation among Kurdish parties limits the effectiveness of federal representation and exposes the Kurdish position to division. The near-total reliance on federal budget allocations weakens the region's political autonomy. Furthermore, the absence of effective judicial and institutional mechanisms for interpreting constitutional texts has created a gap between theory and practice, while disputes over the management of oil and gas have deepened the economic crisis and turned natural resources into a focal point of political contention.

The study recommends a set of practical policies, most notably:

1. Unifying Kurdish political discourse through mechanisms of party and institutional coordination to ensure a coherent federal stance.
2. Activating suspended constitutional provisions and establishing a constitutional federal supreme court to resolve interpretive disputes.
3. Restructuring the financial relationship between the center and the region to guarantee fair and transparent revenue distribution.
4. Developing an economic strategy to diversify income sources in the region and reduce financial dependency.
5. Building mechanisms of security and political cooperation between Baghdad and Erbil to consolidate federal partnership and enhance national stability.

The future of federalism in Iraq depends on the ability of all parties to address internal divisions, activate constitutional provisions, and reshape the federal relationship on the basis of balanced partnership—ensuring political and economic stability and strengthening the prospects of building a strong and sustainable federal state.

بیگومان سیستمی فیدرالی له عیراق یه کیکه له دیارترین دهرخسته کانی دستوری سالی ۲۰۰۵، که بویه که مجار دانی نا به هریمی کوردستاندا، وهک یه که یه کی فیدرالی، خاوهن دسه آلتیکی تهریعی و جیبه جیکردنی فراوان. نه گهرچی جیبه جیکردنی کارای نه م سیستمه به رده وام دهوره دراوه به آلتنگاری سیاسی و تابووری و نه منی. که رهنگی داوه ته وه له سهر په یوهندی نیوان به غداو هه ولیر. نه م توژی نه وه یه تیشک ده خاته سهر رۆلی گوتاری سیاسی کورد له به غدا ی پاتهخت، و ههروه ها چونی تی پشکداریکردن له پته وکردن و پالپشتیکردنی به رپوه بردنی هاوبهش و زامنکردنی سیستمیکی فیدرالی به هیزو چه سپاو.

نامانجه کانی توژی نه وه که

نامانجه نه م توژی نه وه یه شیکردنه وه و لیکنده وه یه کیتی گوتاری سیاسی کورده له به غدا، له چوارچیوهی سیستمی فیدرالی عیراق، وه دهرخسنی نه و هۆ کارانه ی کاریگه ریبیان هه یه له سهری، ده کرپت نامانجه سهره کییه کان له م خالنه دا کورتبکه ی نه و:

- 1- هه لسه نگانندی ناستی گوتاری سیاسی کورد له به غدا، و پیوانی چهندی تی گونجانندی له گه ل داواکاریه کانی سیستمی فیدرالی و دستوری عیراق.
- 2- شیکردنه وه و لیکنده وه یه رۆل و کاریگه ری دابه شبوونه ناوخوییه کان له نیوان حیزبه کوردییه سهره کییه کانله نوینه رایه تی سیاسی هریم له دامه زراوه فیدرالییه کاند.
- 3- دیاریکردنی نه و هۆکاره یاساییانه ی کار له توانای هریمی کوردستان ده کهن له په پره وکردن و جیبه جیکردنی دسه آلتیه دستوورییه کانی، له گه ل چرکردنه وه یه سهرنج له سهر نه و ماددانه ی په یوهستن به فیدرالییه ته وه له دستووری ۲۰۰۵ دا.
- 4- لیکنده وه له هۆکاره تابووری و داراییه کان، به تاییه ت رۆلی نهوت و سهرچاوه سروشتییه کان، له به هیزکردن و یاخود بیه یزکردنی سهر به خوی بریاری سیاسی کورد.
- 5- دۆزینه وه درکپی کردنی نه و رههنده نه منی و ستراتیجیانه ی که له سهر شوین و پیگه ی هریم رهنگه داته وه، له نیویاندا آلتنگارییه نه منییه ناوخوی و هریمیه کان ده گرتیه وه.
- 6- پیشتیارکردنی ستراتیجی کرداری بۆ پالپشتیکردن و به هیزکردنی یه کگرتووی گوتاری سیاسی کورد، که زامنی به شداریکردنیکی زیاتر کارا و چالاک بی ت له حوکمی فیدرالییدا، و سه قامگیری سیاسی وه تابووری له عیراق پته وتر بکات.

وێرای دانانی دەستوری بە ھەریمی کوردستان لە نێو سیستەمی فیدرالی عێراقدا، بەلام ھەریم رووبەرۆوی کۆمەڵێک بەرەستی بونیادی و سیاسی و ئابووری بۆتەو، کە لە توانای پەپەرھوکردنی دەسەڵاتە فیدرالییەکانی بەتەواوەتی کەمدەکاتەو.

دیاترینی ئەم بەرەستانەش خۆی لەمانەدا دەنوێنێت:

1. دابەشبوونی ناوخوای سیاسی لە نێوان حزبە کوردییە دەسەڵاتدارەکان و ئۆپۆزیسیۆنەکاندا، کە ئەمە بۆتە ھۆی لاوازکردنی یەکگرتووی گوتاری سیاسی کورد و کاریگەری نەرینی خراپی دەبێت لەسەر کارایی نوێنەراییەتیکردنی لە دامەزرێوە فیدرالییەکاندا.

2. پششت بەستنی گەرەمی دارایی بە حکومەتی فیدرالی، ئەمەشلە سەرەخۆی بریاری سیاسی ھەریم کەمدەکاتەو و دەیکاتە بارمەتی بالانسە داراییەکانی حکومەتی فیدرال.

3. درەنگ جێبەجێکردنی ماددە دەستوورییە گرنگەکانی پەپەرھست بە دەسەڵاتەکانی ھەریم، کە دەبێتە ھۆی دروستکردنی بۆشایی لە نێوان دەقە دەستوورییەکان و جێبەجێکردنی فیدرالییەت بە شێوەیەکی کرداری.

4. لاوازیی رێکخستنی دامەزرێوەیی لە نێوان ھەولێر و بەغدا، توانای ھەریم لەدروستکردنی کاریگەری لەسەر بریارە نیشتمانییەکان کەمدەکاتەو، وەرۆلی لە دارشتنەوێ سیاسیەتە فیدرالییەکاندا لاواز دەکات.

وێرای ئەوەی کە دەستور دانی ناو بە ھەریمی کوردستاندا وەک بەشێک لە سیستەمی فیدرالی عێراق، بەلام ھەریم رووبەرۆوی ئالنگاری بونیادی و سیاسی و ئابووری گەرەمی بۆتەو کە بۆتە بەرەست لە بەردەم توانای پەپەرھوکردنی دەسەڵاتە فیدرالییەکانی بەشێوەیەکی تەواو. لە دیاترینی ئەو ئالنگارییانە: دابەشبوونی ناوخوای سیاسی لە نێوان حیزبە کوردییەکاندا، کە گوتاری سیاسی کوردی لاوازکردووە و کاریگەری نەرینی ھەبووە لەسەر کارایی نوێنەراییەتیکردن لە دامەزرێوە فیدرالییەکاندا. ئەمە سەرباری پشتبەستنی گەرەمی دارایی بە حکومەتی فیدرالی، کە سەرەخۆی بریاردانی سیاسی کوردی کەمکردۆتەو و لە ھەریم دەکات بەستریتەو بە ھاوسەنگییە داراییەکانەو.

ئەم بەرەست و ئاستەنگانە لەسەر ئاستە دامەزرێوەیی و کۆمەڵگایی و سیاسیەکان رەنگدەداتەو، بەجۆرێک بەردەوامی پەکخستنی ماددە دەستووریەکان دەبێتە ھۆی دروستکردنی بۆشایی لە نێوان دەقەکان و جێبەجێکردنیاندا، وە لاوازکردنی متمانەیی ھاوڵاتیان بە سیستەمی فیدرالی، کە دەرگا بۆ ئارێشە دەستوری دووبارە بۆو وەلا دەکات. ھەرۆھا دابەشبوونە ناوخوایەکان ھالەتی جەمسەرگەری دەھینێتە ئاراو، و توانای ھەریم وەک یەکەپەکی سیاسی یەکگرتوو لە دانوستاندا لاواز دەکات، کە ئەمەش دەبێتە ھۆی پاشەکشەکردنی سەقامگیری گشتی.

لەسەر ئاستی ئابووری، ناکۆکییەکان لەسەر بەرپەرھوکردنی سەرچاوە سروشتییەکان بەردەوام دەبێت، بە تایبەتی نەوت و غاز، کە ھەرەشە لە ئاسایشی دارایی دەکات و وا دەکات پەپەرھوکردنییەکان لە نێوان ھەریم و بەغدادا بارمەتی کیشمەکیشە سیاسیەکان بێت، ئەوێش کاریگەری نەرینی لەسەر گەشەپێدان و خزمەتگوزارییە گشتییەکان دەبێت.

لهسەر بنه‌مای ئه‌وه، کرۆکی کێشه‌ی توێژینه‌وه‌که چۆنیتێ چاره‌سه‌رکردنی ئهم ئاسته‌نگانه‌یه بۆ به‌هێز کردنی یه‌کگرتووپی و یه‌کبوونی گوتاری سیاسی کورد، وزامنکردنی به‌شداری چالاک و کاریگه‌ری هه‌رێم له سیسته‌می فیدرالی عێراقدا، و به‌دییه‌تانی هاوسه‌نگی ده‌ستوری سه‌قامگیر له نێوان حکومه‌تی فیدرالی و هه‌رێمه‌کاندا، که زامنی سه‌قامگیری سیسته‌مه‌که بکات و هه‌لی بونیادنانی هاوبه‌شی هاوسه‌نگ و به‌رده‌وام به‌هێز بکات،

پرسیاره‌کانی توێژینه‌وه‌که

ئهم توێژینه‌وه‌یه له کۆمه‌ڵێک کێشه‌ی په‌یوه‌ست به‌ سروشتی په‌یوه‌ندی نێوان هه‌رێمی کوردستان و حکومه‌تی فیدرالی له به‌غدا سه‌رچاوه‌ ده‌گرێت، و هه‌ولده‌تات وه‌لامی کۆمه‌ڵێک پرسپاری سه‌ره‌کی بداته‌وه که رێچکه‌و ئاراسته‌ی توێژینه‌وه‌که دیاریده‌کات. به‌م شێوه‌یه:

1. ئه‌و هۆکاره‌ بونیادی و سیاسیه‌ سه‌ره‌کیانه‌ چین که ده‌سه‌لات و کاریگه‌ری سیاسی کورد له به‌غدا دیاریده‌کات؟
2. دابه‌شبوونی ناو خۆیی حیزبی و سیاسی له هه‌رێمی کوردستان، چۆن کار له توانای هه‌رێم ده‌کات له دانوستان و دارشتنه‌وه‌ی گوتاریکی سیاسی یه‌کگرتوو له نێو دامه‌زراوه‌ فیدرالییه‌کاندا؟
3. رۆلی سه‌رچاوه‌ ئابوورییه‌کان، به‌تایبه‌ت نه‌وت و غاز، چیه‌ له به‌هێزکردن یان لاوازکردنی نوێنه‌رایه‌تیکردنی فیدرالی هه‌رێم له نێو سیسته‌می فیدرالی عێراقدا؟
4. چۆن ده‌توانرێت ماده‌ ده‌ستوریه‌ دواخراوه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ ده‌سه‌لاته‌کانی هه‌رێم کارا بکری، که زامنی جێبه‌جێکردنی کرداری فیدرالی بێت به‌پێی ده‌قه‌کانی ده‌ستوری ۲۰۰۵؟
5. سیناریۆ چاوه‌روانه‌کانی داها‌توو بۆ په‌یوه‌ندی نێوان هه‌رێمی کوردستان و حکومه‌تی فیدرالی له‌به‌ر رۆشنایی ئالنگارییه‌ سیاسی و ئابووری و ئه‌منیه‌کانی ئیستا چین؟

رێبازی توێژینه‌وه‌که

ئهم توێژینه‌وه‌یه پشت ده‌به‌ستێت به‌ شێوازیکی زانستی ته‌واو، ئامانجی شیکردنه‌وه‌و لیکدانه‌وه‌ی واقعی گوتاری سیاسی کورده‌ له به‌غدا، له چوارچێوه‌ی سیسته‌می فیدرالی عێراقدا، ئه‌وه‌ش له رێگه‌ی ئهم هه‌نگاوانه‌ی خواره‌وه‌:

1. هه‌لسه‌نگاندنی مه‌ترسی و ئالنگارییه‌کانی داها‌توو له رێگه‌ی سیناریۆی چاوه‌روانه‌کان: توێژینه‌وه‌که وێنه‌ی کۆمه‌ڵێک سیناریۆ ده‌کێشێت بۆ داها‌توو، که له‌وانه‌یه‌ رۆبه‌رووی په‌یوه‌ندی نێوان هه‌رێمی کوردستان و حکومه‌تی فیدرالی ببێته‌وه‌، له‌گه‌ڵ چرکدرنه‌وه‌ی سه‌رنج له‌سه‌ر ئالنگارییه‌ سیاسی و ئابووری و ئه‌منیه‌کان، ئه‌وه‌ش به‌ ئامانجی خۆپندنه‌وه‌و پێشبینی رێگه‌ به‌رده‌ست و گونجاوه‌کان بۆ به‌هێز کردن یان لاوازکردنی فیدرالی.

2. شیکاریکردنی پیاوه‌کردنی سیاسه‌تی ئیستا له چوار چێوه‌ی فیدرالییه‌ت، توێژینه‌وه‌که پشت ده‌به‌ستێت به‌ لیکۆلینه‌وه‌ له سیاسه‌ته‌کانی حکومه‌تی فیدرالی و پیاوه‌کردنی کرداری په‌یوه‌ست به‌ جێبه‌جێکردنی سیسته‌می فیدرالی، له‌گه‌ڵ به‌راووردکردنی ده‌قه‌ ده‌ستوریه‌کان به‌وه‌ی که به‌ کرداری جێبه‌جێکراوه‌، بۆ دۆزینه‌وه‌ی بۆشایی له نێوان تیوری و پراکتیکدا.

3. پشتبەستن بە سەرچاوەی جۆراو جۆروباوەرپێکراو، لەوانە:

- بەلگەنامە دەستورییەکان: وەک، دەستوری ساڵی ۲۰۰۵ ی عێراق، و ئەو ماددانەی پەيوهستن بە دەسەڵاتی هەرێمەکان.
- داتا و زانیارییە ئابووری و داراییەکان: راپۆرتەکانی وەزارەتی دارایی فیدرالی، بەتایبەت ئەوەی پەيوهسته بە داھات و خەرجییەکان و تەرخانکراوەکانی هەرێمی کوردستان.
- راپۆرتە سیاسییەکان: دەرچوو لە دامەزراوە فەرمییەکان و رێکخراوە لێکۆڵەرەکانی پەيوهستداری بە کاروباری عێراق.
- چاوپێکەوتنە ئەکادیمیەکان و پەيوهستداری: سوودوەرگرتن لە راو بۆچوونی توێژەران و پەيوهستانی یاسا و زانستەرامیارییەکان و راگەیاندن.

پەیکەری توێژینەوێکە

ئەم توێژینەوێکە لە پێشەکییەکی سەرەتایی و پوختەییەکی جێبەجێکردن کە ئامانج و کێشەکان روون دەکاتەو پێکدێت، پاشان لە سێ بەشەپاری سەرەکی کە داوەشەبن بۆ چەند بەندیکی دیاریکراو.

لە بەشەپاری یەکەمدا باس لە چوارچۆوەی دەستوری و سیاسی پەيوهندی نیوان بەغدا و هەرێمی کوردستان کراوە، و تێیدا بنەمای دەستوری فیدرالی عێراق و ئەوەی دەستوری ۲۰۰۵ دیاریکردووە تاییبەت بە دەسەڵاتە فراوانەکانی هەرێمەکان خراوەتە روو. پاشان لە بەندی دووەمی بەشەپاری یەکەمدا، باس لەو ئالنگارییە سیاسییانە کراوە کە ئاستەنگن لە بەردەم جێبەجێکردنی کرداری فیدرالی، وەک، داوەشبوونی حیزبی کوردی و لوازوی رێکخستن و هەماهەنگی دامەزراوەیی نیوان هەولێر و بەغدا.

و بەشەپاری دووەم تاییبەتکراوە بە لێکۆڵینەوێکە لە رەهەندی ئابووری و دارایی پەيوهندی فیدرالی، کە بەندی یەکەمی باس لە ئالنگارییە دارایی و ئابوورییەکان لە پەيوهندی فیدرالی و تەرخانکراوەکانی هەرێم کراوە، بە نیشانەکانی قەبارەیی پشتبەستنی گەورەیی دارایی بە بودجەیی فیدرالی، هەرچی بەندی دووەمە، سەرنجی خستۆتەسەر رۆڵ و کاریگەریی ئابووری لە پەيوهندی نیوان بەغدا و هەرێمدا، بەتایبەتی ناکوکییەکان لەسەر بەرپۆهەردنی نەوت و گاز، و پاشکۆیی دارایی کە کار لە کەمکردنەوێکە سەربەخۆیی برپاری سیاسی کورد دەکات.

پاشان بەشەپاری سێیەم دێت، بۆ خستنەرووی چارەسەری ئالنگارییە پێشبینیکراوەکان و سیناریۆ ستراتیجییەکان، رێچکەیی پەيوهندی نیوان حکومەتی فیدرال و هەرێم لەبەر رۆشنایی ئالنگارییە سیاسی و ئابووری و ئەمنییەکاندا. وە خستنەرووی ئەو ئەگەرانی دەبنە هۆی بەهێزکردن یان بێهێزکردنی سیستەمی فیدرالی عێراق.

لە کۆتاییدا توێژینەوێکە گەشتە ئەو دەرئەنجامەیی کە بەهێزکردنی سیستەمی فیدرالی لە عێراق پێویستی بە چارەسەرکردنی ئاستەنگە بونیادیی و سیاسی و ئابوورییەکان، هەرۆهە یەکییەتی و یەکگرتوویی گوتاری کورد لە بەغدا، و کارکردنی دەقە دەستورییە داخراوەکان، کە زامنی بەشداریکردنی کارای هەرێمی کوردستان لە بەرپۆهەردنی فیدرالی بکات، و سەقامگیری سیاسی و ئابووری لەسەر ئاستی دەولەتی عێراق بە تەواوی بەهێز بکات.

به شه پاری یه کهم: چوارچیوهی دهستوری و سیاسی له په یوهندی نیوان به غدا و هریمی کوردستاندا

چوارچیوهی دهستوری و سیاسی بنه مای یاسایی ریکخهر پیکده هیئت له په یوهندی نیوان حکومتی فیدرالی و هریمی کوردستاندا، که دهستوری ۲۰۰۵ ی عیراق سروشتی سیستمی فیدرالی عیراق و دهسه لاته کانی هریمی دیاریکردوو. گرنگی ئەم به شه پاره له شیکردنه وهی دهقه دهستوری به یوهندی کاره کان دهرده که ویت، وله هه لسه نگانندی رادهی جیبه جیکردنی له واقعی سیاسیدا به کرداری، له گه ل سهرنج خستنه سهر ئەو ئالنگاریانی ده بنه ئاستهنگ له بهرده مەم کارکردنی فیدرالی به شیوهی هکی هاوسهنگ.

بهندی یه کهم: بنه مای دهستوری فیدرالی عیراق

دهستوری عیراقی بهرکار بو ۲۰۰۵ چوارچیوهی یاسایی سهرکی پیکده هیئت له ریکخستنی سروشتی سیستمی سیاسی له عیراق له دواي پرۆسهی رزگارکردن، که له مادهی (۱) دا هاتوو: " کۆماری عیراق دهو له تیکی فیدرالی یه کگرتوو سهر به خووی خاوهن سهروریهی تهواوه، سیستمی بهرپوه بردن تییدا کۆماری په ره مانایی دیموکراتییه. ئەم دهستوره زمانی یه کیتی عیراقه" (جعهفر، ۲۰۰۶، ص. ۵)، ئەوهش وهرچه رانیکی جهوهری له ژیرخانی دهستوری دنوینیت، بهراورد به دهستوره کانی پیشوو، که جهختی له مۆرکی فیدرالی دهو لهت ده کردهوه (دهستوری عیراق، ۲۰۰۵). ماده کانی (۱۱۶-۱۲۱) تاییه ته به بهخشینی دهسه لاتی یاسادانان و کارگپری و ئەمنی فراوان به هریمه کان، له نیویاندا هریمی کوردستان، به جۆریک بگونجیت له گه ل بنه مای لامه ره که زییه تی سیاسی و کارگپری (جعهفر، ۲۰۰۶، ص. ۴۰-۴۱).

گرنگی دهقی مادهی (۱) له دهستوری عیراقی له وهدا دهرده که ویت که ده لیت: "یه کهم: دهسه لاتی هریمه کان مافی پیاده کردنی دهسه لاتی یاسادانان و جیبه جیکردن و دادوه رییان ههیه به پیی حوکمه کانی ئەم دهستوره، بهدهر له وهی تییدا هاتوو سه بارهت به دهسه لاته تاییه ته کانی فیدرال. دووه م: دهسه لاتی هریمه که مافی هه موارکردنی جیبه جیکردنی یاسای فیدرالی ههیه له هریم، له حالتهی بوونی دزیه که له نیوان یاسای فیدرالی و یاسای هریمه که سه بارهت به پرسیک که ناچپته پسپوری و تاییه ته مندیه کانی دهسه لاته فیدرالییه کانه وه. سییه م: به شه داها تیکی دادپهروه رانه له داها ته فیدرالییه کان ته رخانه کریت بو هریم و پاریزگاگان، که بهشی بارگرانی و بهرپرسیاریه تییه کانی بکات، به له بهرچاو گرنتی سه رچاوه و پیداو یستییه کانی، ورژیهی دانیش تووان تییدا. چواره م: له بالیۆزخانه و نیرده دیبلۆماسییه کان نوسینگه بو هریم و پاریزگاگان داده مزریندریت، بو به دوا داچوونی کاروباری رۆشنبیری و کۆمه لایه تی و گه شه پیدان. پینجه م: حکومتی هریمه که تاییه ته منده به هه موو پیوستییه کانی بهرپوه بردنی، به تاییه ت دروستکردن و ریکخستنی هیزی ئاسایشی ناوخوی هریمه که، وهک پۆلیس و ئاسایش و پاسه وانی سنور".

ئەم مادهیه ته وهری بهرده وامی مملانی نیوان به غدا و هریمه، به تاییه تی ئەوهی په یوهسته به دۆسییهی نهوت و غاز و دابه شکردنی داها ته داراییه کان. له کاتی کدا هریم پیی وایه که دهقه که دهسه لاتی ته وای بهرپوه بردنی سه رچاوه سروشتییه کانی پیده به خشیت، پشت به ست به وهی هاتوو له مادهی (۱۲۱)، حکومتی فیدرالی لیکدانه وهیه کی جیاواز له وه له خو ده گریت، ئەم دهسه لاته ده به ستیته وه به

چەمكى يەكپارچەيى نىشتىمانىيەو لەسەر سامانە سىروشتىيەكان(موراد، 2024، ص. 301-303).
ئەم جىاوازييە لە لىكدانەوئى ياسايى رەنگدانەوئى كىشەيەكى بونىادييە لە پەيوەندى فیدراللى، كە دەرفەت
لە بەردەم ناكۆكى دووبارەبووئە لە نىوان حكومەتى فیدرال و ھەرئىم دەكاتەوئە، و جەخت لە پىويستى بوونى
ئامرازى دادوئەرىي و دامەزرانەوئى كارا دەكاتەوئە لە يەكلەيكرەندەوئى ناكۆكييە دەستوورىيەكاندا، بەجۆرىك كە
زامنى جىبەجىكرەندىكى ھاوسەنگى فیدراللىيە.

لەگەل ئەوئەشدا، توپژىنەوئە ياساييە نوپىيەكان ئاماژە بەوئە دەدەن كە نەبوونى دادگاىيەكى فیدراللى كارا
بوئەھۆى پەكخستنى جىبەجىكرەندى چەندىن ماددەى دەستوورى پەيوەست بە فیدراللىيەتەوئە، كە سىستەمى
دادوئەرى نەيتوانىوئە ناكۆكييە لىكدانەوئەيەكانى نىوان حكومەتى فیدرال و ھەرئىم يەكلەكاتەوئە، ئەمەش
جىبەجىكرەندى كەردارىي فیدراللىيەتى لاواز كەردوئە (بروانە ئەلتاللىب وئەوانى تر، 2018).

ئەم بوئشاييە دامەزرانەوئەيە بەشداربووئە لە دروستكەندى حالەتتىك لە گومانى ياسايى و سىياسى، بوئەھۆى
بەردەوامى مەملەتتى نىوان بەغدا و ھەولەر سەبارەت بە دەسەلاتەكان و سەرچاوەكان. سەربارى ئەوئە،
ماددەى دەستوورىي سەرەكى ھەن كە وپراى گەنگى راستەوخۆيان لە رىكخستنى پەيوەندى نىوان حكومەتى
فیدراللى و حكومەتى ھەرئىم تا ئىستا جىبەجىنەكران، ولە ديارترىنى ئەو ماددانەى كە پەيوەستە بە پىكھىنانى
ئەنجوومەنى فیدراللى، ماددەى (48) ، ئاماژە بەوئە دەكات: "دەسەلاتى ياسادانانى فیدراللى پىكدەت لە
ئەنجوومەنى نوپنەران و ئەنجوومەنى فیدراللى"، وئە ھەرئەھە ماددەى (65) ئاماژە بە دروستكەندى
ئەنجومەنىكى ياسادانان دەكات بە ناوى (ئەنجوومەنى فیدراللى) كە نوپنەرى ئەو ھەرئىم و پارىزگايانە
لەخۆبگەرت كە لە ھەرئىم كەدا رىكخراونىن، وپىكھىنانەكەى و مەرجى ئەندام بوون تىيدا و تايبەتمەندىيەكانى و
ھەموو ئەوانەى پەيوەستى پىوئە بە ياسا لە لايەن زۆرىنەى دوولەسەرسىي ئەندامانى ئەنجوومەنى
نوپنەران داينرىت. و پەكخستنى ئەم ماددە دەستوورىيەنە حالەتى بوئشايى دامەزرانەوئەيى قول دەكاتەوئە،
ھەرئىمەكان لە ئامرازى نوپنەرايەتىكەندى فیدراللى بىبەشەكات، كە دەتوانرا مەملەتتىكان كەمبكاتەوئە، و
ھاوسەنگى لە نىوان حكومەتى فیدراللى و ھەرئىم بەھىزبكات، ئەوكارى كە جىبەجىكرەندى كەردارىي فیدراللىيەت
لاواز دەكات و دەيكاتە بارمەتى كىشەمەكىشەمە سىياسىيەكان.

بەو پىيە، بىگومان بەمانى دەستوورىي فیدراللىيەت لە عىراق، وپراى رەونىيەكەى لە دەقەكاندا، ھىشتا
رەوئەرووى ئالنگارى گەورە دەبىتەوئە لە رەوى جىبەجىكرەندى كەردارىي، دەرئەنجامى جىاوازي لە لىكدانەوئە
ياساييەكان، ولەوازي دامەزرانەوئە جەوگىرەكان، وئەو داەشبوونە سىياسىيەنەى كە بەرەستى لە بەردەم
بونىدانانى سىستەمىكى فیدراللى ھاوسەنگ و سەقامگىر.

سەرپرای روونی دەقە دەستوورییەکان کە سیستەمی فیدرالی عێراقی چەسپاندوو، بەلام جێبەجێکردنی کرداری ئەم سیستەمە بەردەوام ڕووبەرۆوی ئاستەنگی سیاسی ئالۆز دەبێتەو، کاریگەری راستەوخۆی لەسەر پەيوەندییەکانی بەغدا و هەرێم هەبوو، لە پێشەنگی ئەو ئاستەنگانەش، دابەشبوونی ناخۆیی نیوان حیزبە کوردییەکانە، بەتایبەتی پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکییتی نیشتمانی کوردستان، کە ئەم دابەشبوونە بۆتەهۆی لداواکردنی یەکگرتوویی گوتاری سیاسی کورد لە بەغدا، هەلۆیستی کوردی لە نیو دامەزراره فیدرالییەکاندا دووچاری پەرتبوون و کەنارخستن کردوو (Stansfield، 2013).

لەگەڵ ئەم رەهەندە سیاسییەشدا، پێویستە جەخت لەو بکەیتەو کە دابەشبوونی دامەزرارهیی و کارگێری ناخۆی هەرێم هێشتا بوونی هەیە، کە داهاوە نا نەوتییەکان بەجیا لە نیوان دوو حیزبە کۆدەکرێتەو، وە هێزی پێشمەرگە و پرای فشارە ناخۆیی و نیو دەولەتییەکان بەتەواوی یەکنەخراوتەو، هەر وەها سیستەمی ئاسایشیش هێشتا دابەشبوو لە نیوانیاندا، تا گەشتن بە حالەتی ئەو چەقەستووییە سیاسی خۆیدەبینیتەو لە پێکنەهێنانی حکومەتی هەرێم دواي تێپەربوونی زیاتر لە سالیک بەسەر هەلبژاردنی پەرلەماندا. بێگومان ئەم ڕوولەتە دامەزرارهیی و کارگێرپانە تەنها یەکبوونی هەلۆیستی کورد لەبەردەم حکومەتی فیدرالی لداواناکات، بەلکو وینە یە هەرێم لەبەردەم رای گشتی ناخۆیی و نیو دەولەتیش سست و لداو دەکات. ئەمەش شوین و پێگەیی لە هاوکێشەیی فیدرالی فەشل و پوچ دەکات (The Washington Institute، 2022؛ ڕۆژنامەیی ئیستیکلال، 2024).

لەم چوارچۆیەشدا، (نەرمین معروف) ئەندامی ئەنجومەنی نوێنرانی عێراق جەخت لەو دەکاتەو کە نوێنەرانی کورد لە بەغدا ڕۆلێکی کارا ناگێرن لە بەرگریکردن لە مافەکان، بەلکو هەندیک جار سازشی لەسەر دەکەن، و ئاماژە بەو دەدات کە هێزە سیاسیە خاوەن سەنگ و قورسایییەکان شیوو ڕوولەتی هەلۆیستی هەرێم دیاریدەکەن، بەو هەش کارایی نوێنەراییەتی کورد لە دامەزراره فیدرالییەکان لداو دەبێت (مەعروف، 2026). وە ئەم لداواییە لە ئەدای سیاسی رەنگدانەوی کێشەیی بونیادین لە ئامرازەکانی نوێنەراییەتیکردنی فیدرالی، و دەبێتەهۆی پاشەکشەیی توانا و کاریگەری هەرێم لەسەر دارشتنەوی سیاسەتی نیشتمانی. سەرباری ئەو، بێگومان حکومەتە فیدرالییە یەک لەدوای یەکەکان زۆرجار مامەلەیان لە گەل فیدرالییەتدا وەک ئیمتیازییکی سیاسی کردوو کە شایەنی سازش بێت، نەک وەک مافیکی دەستووری جێگیر، ئەمەش حالەتیک لە گومانی یاسایی و سیاسی دروستکردوو. ئەم ئاراستەییە حکومەتی فیدرالی بۆتەهۆی پەخستنی زۆریک لە ماددە دەستوورییەکانی پەيوەست بە دەسەلاتی هەرێمەکان، وە متمانەیی لە نیوان هەولێر و بەغدا لداو کردوو (ستانیفیلد و ئەندەرسۆن، 2009).

هەر لەم چوارچۆیەشدا، (ستران عەبدوللا)، ئەندامی سەرکردایەتی یەکییتی نیشتمانی کوردستان جەخت لەو دەکاتەو کە پەيوەندی نیوان هەرێمی کوردستان و بەغدا، پەيوەندییەکی واقعیە پێویستە کار لەسەر گەشەپێدانی بکریت بە شیوہییەکی کرداری. وە ئاماژە بەو دەدات کە ئە پەيوەندییە دەبێت لەسەر بنەمای فرە بۆچوونی بونیاد بنریت، لەگەل پێویستی مامەلەکردن لەگەلیدا وەک چوارچۆیەکی بۆ هاریکاری نەک وەک گۆرەپانی مەملەتی، هەر وەها پێداگرە لەسەر لەو ئەوہی کە هێزی هەرێمی کوردستان بەندە بە بوونی عێراقییکی سەقامگیری بەهیز، کە ناتوانریت مامەلە لەگەل عێراقدا وەک کیانیکی دەرەکی جوودا بکریت، بەلکو پێویستە هاوبەشی فیدرالی پتەوبکریت، بەجۆریک زامنی سەقامگیری سیاسی و ئابووری بێت بۆ هەردوولایەن (عبدالله، 2026).

ههروهه لادوازی هه ماههنگی دامهزراوهیی نیوان ههولیر و بهغدا ئالنگارییهکی جهوههری دنوینیت، چونکه ئامرازی کارای هاریکاری له نیوان دامهزراوه فیدرالی و ههریمایهتییهکاندا بناغی بۆ دانهراوه، ئهوهی که بهنهرینی رهنگیداوهتهوه لهسههراوانا و کاریگهری ههریم له بریاره نیشتمانییهکاندا. تووژینهوهکان ئهوهپان دهرخستوهه که نهبوونی ئامراز بۆته هۆی پاشهکشهی رۆلی ههریم له دارشتنهوهی سیاسته فیدرالییهکاندا، بهتایبهت له دۆزه پهیههستهکان به سهراچاوه سروشتیهکان و ئاسایشی نیشتمانی (Natali, 2010).

و (فارس نهوړۆلی)، سههکرده له پارتی دیموکراتی کوردستان، پپی وایه که یهکیک له هههه دیارترین ئالنگارییهکان خۆی له یهکترقبول نهکردنی کورد بۆ یهکتر له گوڤهپانی سیاسیدا دنوینیت، که ئهوهش رهنگدانهوهی نههرینی دهبیته لهسههراوییهکی ههلوپهستی فیدرالی، ئاماژه شی بهوهدا که ئهوهی له راگهیاندن پیشاندهدریته جیاوازه له واقع، وه ههلهکان ههیشتا ههه ئهگهه کورد ریزهکانی خۆی له ناوخۆدا ریکبخت (نهوړۆلی، 2026).

وه ئهه جیاوازییه له نیوان واقع و راگهیانندا بۆشایی متمانه قولدهکاتهوه، وتوانای ههریم بۆ بونیادنانی ههلوپهستیکی فیدرالی یهکگرتوو و پتهو لادوازهکات.

بهو پییه، ئهه ئالنگارییه سیاسییانهی روههرووی سیستهمی فیدرالی له عیراق دهبیتهوه تهنه له دهقه دهستورییهکاندا کورناپیتهوه. بهلکو درێژدهبیتهوه بۆ ژیرخانی حیزبی و دابهشبوونه ناوخۆیییهکان، و بۆ سروشتی ئهه پهیههندییه فیدرالییهکی حکومتیه فیدرالییهکان دهیانگریتهخۆ، ئهوهش وا دهکات که بونیادنانی سیستهمیکی فیدرالی هاوسهنگ و سهقامگیر ئههکیکی ئالۆزبیته پیوپهستی به چاکسازی سیاسی و دامهزراوهیی بنهههتی و قول ههبیته.

یهکیک له گرنگترین ئاستهنگهکان لهه نیوهندهدا، بهنده به نهبوونی دهستورییکی بههراک له ههریمی کوردستان که شیوهه روالهتی حوکم و دامهزراوهکانی و دهسهلاتهکانی پهیههندی له نیوانیادا دیاریبکات، پهیههندی دامهزراوهیی لهگهه دامهزراوه فیدرالییهکان به شیوهیهکی وورد روهون بکاتهوه.

بیگومان نه بوونی ئهه چوارچیه دهستورییه ناوخۆیییه بونیادی سیاستی ههریم پوچ و فسههله دهکات و شوین و پیگهی سازشی لهبهههه بهغدا لادوازهکات، وههروهه بۆشایییهکی یاسایی بهجیدیلپیت، ودابهشبوونه حیزبییهکان گههه دهکات و کاریگهری نههرینی لهسههراوییهکی دامهزراوهیی دهبیته (ناتالی، 2010).

بەشەپاری دووم: رەھەندی ئابووری و دارایی بۆ پەيوەندی فیدرالی

لایەنی ئابووری و دارایی بە یەکیک لە گەنگترین خالە بنەرەتیەکانی پەيوەندی نیوان بەغداو هەولێر دەژمێردرێت، کە بە شیوەیەکی راستەوخۆ بەندە بە توانای هەرێم لە پیادەکردنی سەرەخۆیی لە ناو سیستەمی فیدرالییدا. ئامانجی ئەم بەشەپارە، لێکۆڵینەوهی داتا و زانیارییە داراییە فەرمییەکانە، وە شیکردنەوهی کاریگەری سەرچاوە سروشتییەکان، بەتایبەت نەوت و گاز، لەسەر سروشتی پەيوەندی فیدرالی، لەگەڵ دەرخستنی رۆلی بودجەیی گشتی لە بەهێزکردن یان لوازکردنی نوێنەراییەتی سیاسی کورد.

بەندی یەکەم: ئالنگارییە دارایی و ئابوورییەکان لە پەيوەندی فیدرالییدا

لایەنی دارایی یەکیک لە گەنگترین خالە بنەرەتیەکانی پەيوەندی نیوان بەغداو هەولێر دەنوێنێت، کە بەشیوەیەکی راستەوخۆ بەندە بە توانای هەرێمی کوردستان لە پیادەکردنی سەرەخۆیی لە چوارچێوەی سیستەمی فیدرالییدا، داتا و زانیارییەکانی وەزارەتی دارایی حکومەتی فیدرال 2025 سروشتی ئابووری پشت بە نەوت بەستنی عێراق ئاشکرا دەکات، کە کۆی داھاتەکان 114 تریلیۆن دینار تێدەپەرێنێت، داھاتە نەوتییەکان رێژە 88% ئەو رێژەییە پێکدەھێنێت، بەرامبەر تەنھا 12% لە داھاتە نا نەوتییەکان. ئەم پێکھاتە پەنگدانەوهی پشەبەستنیکی نیمچە رەھایە بە نەوت، وەھلی جوړاوجۆری سەرچاوە ئابوورییەکان لواز دەکات. لە چارەکی یەکەمی هەمان سالد، داھاتەکان گەیشتە 27.2 تریلیۆن دینار، لەو رێژە 91% داھاتی نەوتییە، ئەمەش جەخت لە بەردەوامی ئەم پشەبەستنی زیادەرۆییە دەکاتەوه. بەلام لە سەرئاستی خەرجییە بەکاربەرەکان، 28 تریلیۆن دیناری تێپەراند، 95%ی تەرخانکرا بۆ خەرجییە بەکاربەرەکان بەرامبەر تەنھا 5%ی بۆ وەبەرھێنان. ئەم داھەشکردنە کێشەییەکی لە پشەبەستی خەرجی گشتیدا دەردەخات، بەوهی ئەم سەرچاوانە بۆ داھێنکردنی خەرجییە بەردەوامەکان ئاراستە دەکرێت لەجیاتی وەبەرھێنان لە ژێرخانی ئابووری درێژ مەودا. وە بەرئوردکردن لە نیوان داھات و خەرجی لە چارەکی یەکەم، کورتھێنانیکی دارایی پشەوخت رووندەبێتەوه، بەوهی داھاتەکان گەیشتە 27.2 تریلیۆن دینار، بەلام خەرجییەکان 28 تریلیۆن دیناری تێپەراند، ئەویش توانای دەوڵەت لە بەدیھێنانی هاوسەنگی دارایی لواز دەکات، و فشەلی پەيوەندی دامەزرێوەیی فیدرالی زیاد دەکات (Infoplus Network, 2025).

بەند	بەھا (تریلیۆن دینار)	رێژەیی نەوتی	رێژەیی نا نەوتی / وەبەرھێنان	رێژەیی بەکاربردن
کۆی داھاتەکان	114	88%	12%	-
داھاتەکانی چارەکی یەکەم	27.2	91%	9%	-
کۆی خەرجییەکان	28	-	5%	95%

خشتەییەکی روونکردنەوه بۆ داھات و خەرجییەکان (2025)

لهو خشتهی سهرهوه، دهبینین که ئابووری عیراق هیشتا به شیوهیهکی نیمچه تهواو پشتده بهستیت به نهوت، ئەوهش ههلی جوړاوجوړیتی لهوازهکات و دهولت دووچاری گۆرانکارییه جیهانییهکان دهکات، ههروهها ئەوه رووندهبیتتهوه که خهرجی زیاتر لهسهر لایهنه بهرکارییهکان کۆدهبیتتهوه وهک له وهبهرهپنان، ئەوهش دهبیتته رهنگدانهوهی کیشه له پیشینهی سیاسهتی داراییدا. ئەم دۆخه دهبیتته هۆی کورتهپنانی پیشوهخته له بودجه و سستی له پهیوهندی فیدرالی نیوان بهغداو ههولپیر زیاد دهکات.

بهلام ئەوهی پهیوهسته به ههرپمی کوردستانهوه، ئەوا تهرخانکردنی دارایی گهیشتۆته زیاتر له 3.86 تریلیۆن دینار، لهوه 2.355 تریلیۆن دینار، تهرخانکراوه بۆ مووچهی فهرمانبهران، ئەوهش رهنگدانهوهی پشتبهسستی گهورهیه به بودجهی فیدرالی (World Bank، 2023).

وه ئەم ژمارانه جهخت لهوه دهکهنهوه که ناکرپت پهیوهندی دارایی نیوان بهغداو ههولپیر کورتبکریتهوه له تنیا بوونی وهک پهیوهندی کارگپری، بهلکو ئەوه بهتهواوی پهیوهندییهکی سیاسییه، که ههندییک جار بودجه وهکو ئامرازی فشار بهکاردپت له نیوان ههردوو لایهندا.

لهم چوارچپوهیهدا، (کاوه محمد)، ئەندامی پیشووی ئەنجوومهنی نوپنهرانی عیراق، ئاماژه بهوه دهکات که ههرپمی کوردستان بههۆی ههلهکتهوته جوگرافییه ستراتیجیهکهیهوه پیگهیهکی نیودهولتی گرنگی ههیه له نیو جیهانی ئیسلامی و نا ئیسلامیدا، وهئوهش ههلی گهورهی پیده بهخشپت که ئەگهر بیت و پلان و پرۆژهی جدی دابنرپت. بهلام غیابی پلاندانانی ناوخۆیی رپگری له وهبهرهپنانی ئەم تاییهتمهندییهکان دهکات(محمد، 2026).

ئەم دهرهاویشته دارایی و سیاسیه ئەوه دهردهخن که پهیوهندی نیوان بهغداو ههولپیر تنها پهیوهندی دابهشکردنی سهراچاوهکان نییه، بهلکو دهگۆردرپت بۆ ئامرازی سیاسی که بهکاردههپنرپت له بهرپوهبردنی هاوسهنگیه فیدرالییهکاندا. وه پشتبهسستی نیمچه تهواوی ههرپم به بودجهی فیدرالی، که زۆربهی بۆ مووچه بهکارهکانه (World Bank، 2023؛ Infoplus Network، 2025)، رهنگدانهوهی فشهلی سهربهخۆیی ئابوورییهتی که وای لیدهکات بارتمهتی برپاره فیدرالییهکان بیت. ئەم دۆخه یهکتردهبرپت لهگهله ئەوهی کاوه محمد ئاماژهی پیکردوو، کهوا ههرپم ههلی ستراتیجی گهورهی ههیه، بهآم نهبوونی پلاندانانی ناوخۆیی رپگره له وهبهرهپنانی ئەو ههلهنه. پاشان کیشهی بنهپهتی له پهیوهندی نیوان ههرپم و حکومهتی فیدرالدا لهوهدا خۆی دهبینیتتهوه که دهقه دستوورییهکان که دهسهلاتی فراوانی داوه به ههرپمهکان وهرنهگپردراوه بۆ واقعیکی کردارهکی، بهلکو گرپدراوه به بابهته سیاسی و ئابوورییهکانهوه.

بیگومان بهردهوامبوونی ئەم جیاوازییه له نیوان دهقهکان و جپهجیکردنیاندا توانای سیستهمی فیدرالی لهوازهکات له بهدیتهپنانی هاوسهنگی داواکراو، وه پهیوهندی نیوان بهغداو ههولپیر دووچاری شلهژان و ناآرامی بهردهوام دهکات، ئەوهش ههرهشه له سهقامگیری کۆی سیستهمی فیدرالی دهکات.

بەندى دووهم: رۆلى ئابوورى لە پەيوەندى نىوان بەغدا و ھەريىمى كوردستان

بىگومان پشتبەستنى نىمچە تەواو بە نەوت وا دەكات پەيوەندى نىوان بەغداو ھەولپىر بارمىتى بەرزونىمى نرخەكانى وزى جىھانى بىت، ئەوھش تواناي ھەريىم لە پىادەكردنى سەربەخۆيى دارايى راستەقىنە لاواز دەكات. كە لاوازي جۆراوجۆرپىتى سەرچاوەى داھات بۆتەھۆى بەردەوامى ھالەتى پاشكۆپەتى دارايى بەرامبەر حكومەتى فیدرالى، و بە نەريىنى رەنگىداوئەتەو لەسەر سەربەخۆيى بپريارى سياسى كورد (ناتالى، 2010).

ھەروھە ناكۆكيى بەردەوامەكانى ھەناردەكردنى نەوت لە رىگەى كوردستانەو ديارترين خالى شلەژان و ئائارامى دارايى و سياسىيە، كاتىك ھەريىم پىي واپە كە بەپىي ماددەى (121) لە دەستور مافى بەرپۆبەردنى سەرچاوە سەروشتىيەكانى ھەيە، لە كاتىكدا حكومەتى فیدرالى جەخت لەو دەكاتەو كە سامانە سەروشتىيەكان بەتەواوى مۆلكى گەلى عىراقە، و دەبىت لە ناوئەندەو بەرپۆبەربىت (ئەلەلى، 2014).

ئەم جىاوازيى لە لىكدانەوئەى ياسايدا بەشدار بوو لە چەسپاندنى ھالەتى نا سەقامگىرى دارايى و سياسى، و بۆتەھۆى پەكخستنى زۆرىك لە رىكەوتتنامەكان لەنىوان ھەردوو لایەندا.

وھ (كمال رەئوف)، ئاماژە بەو دەدات كە عىراق بەرەو زياتر بەھىزى دەچىت بەلام ھەريىمى كوردستان بەوھ لاوازي، بەھۆى نەبوونى كارتى فشارى نۆدەولەتى بەدەست كوردەو، و جەخت لەسەر ئەو دەكاتەو كە گۆرەپانى ئابوورى و سياسى كورد پىويستى بە رووبەرپووبەنەوئەى دوولایەنەى ھىزە دەرەكەيەكان و دابەشبوونە ناوئەوئەكان (رەئوف، 2026). ئەم بۆچوونە رەنگدانەوئەى ئارىشە ئابوورىيەكانە تەنھا ناكۆكيەكى دارايى نىيە لەگەل بەغدا، بەلكو بەندە بە لاوازي ئامرازى فشارى كورد لەناوئەو و دەرەو، كە تواناي بەھىزكردنى سەربەخۆيى ھەريىم لە نۆو سىستەمى فیدرالىدا كەمدەكاتەو.

بىگومان بەردەوامى ئارىشەو تەنگزە دارايىيەكانى نىوان بەغداو ھەريىم رەنگدانەوئەى كىشەى بنەرەتىن لە جىبەجىكردنى كەدەرەكى سىستەمى فیدرالى عىراق، كاتىك دەستور لە ماددەى (121/سىيەم) ئاماژە بە گرنكى دابىنكردنى "بەشە بودجەيەكى دادپەرەوانە لە داھاتە فیدرالىيە بەدەستھاتووەكان" بۆ ھەريىم و پارىزگاكان دەدات، لەگەل رەچاوكردنى پىويستى و سەرچاوەكانيان. بەلام جىبەجىكردنى كەدەرەتى ئەم دەقە جىگای ناكۆكيى بەردەوامە، كاتىك زۆرىك لە توپزەران پىيان واپە كە نەبوونى ئامرازى روون لە دابەشكردنى داھاتەكان، بۆتەھۆى چەسپاندنى ھالەتەىك لە بى متمانەيى لە نىوان ھەردوو لایەندا، و كروكى ئەزموونى فیدرالى عىراقى لاوازكردووە (سندى، 2025)، و خەملاندانەكان ئاماژە بە وەستانى ھەناردەى نەوتى ھەريىم دەدەن لە مانگى ئازارى 2023ەو، كە زەرەرو زيانى دارايى گەورەى لە عىراق داو، تا وەكو سالى 2025، لە 22-25 ملىاردۆلار تىپەرپىكردووە، واتە ئەوئەى يەكسانە بە نىزىكى ملىارىك دۆلار مانگانە، ئەوئەشە كە سەرچاوە سەروشتىيەكانى لە پىكھاتەيەكى تەواوكارى ئابوورىيەو گۆرپووە بۆ چەقى كىشمەكىشە سياسى و دارايى بەردەوامەكان. ئەلشەرق وئەوسەت، 2025؛ ئابوورى رۆژھەلات لەگەل بلومبرغ، 2025؛ جەزىرە نىت، (2023).

ئەم دۆخە ئەو رەوئەكاتەو كە تەنگزەى ئابوورى تەنھا ناكۆكيەكى دارايى نىيە، بەلكو تەنگزەيەكى سەرەكى بونىدەيە ھەپەشە لە سەقامگىرى كۆى سىستەمى فیدرالى دەكات، وھەلى دروستكردنى ھاوبەشى ھاوسەنگ لە نىوان حكومەتى فیدرال و ھەريىمدا لاواز دەكات.

به‌ویژه، بیگومان ره‌ه‌ندی ئابووری و دارایی له په‌یوه‌ندی فیدرالیدا هۆکارێکی په‌کلاکه‌ره‌وه‌یه له دیاریکردنی داها‌تووی فیدرالیه‌ت له عێراق، که به‌رده‌وامی پشت‌به‌ستن به نه‌وت، ولوازی جۆراوجۆری ئابووری، وناکوکییه‌کان سه‌باره‌ت به به‌رپه‌بردنی سه‌رچاوه‌کان هه‌مووی هۆکاری ل‌وا‌ز‌کردنی توانای سیسته‌می فیدرالییه له به‌دییه‌نانی هاوسه‌نگی له نیوان حکومه‌تی فیدرال و هه‌رێمدا.

به‌شه‌پاری سییه‌م: ئالنگارییه پیش‌بینیکراوه‌کان و سیناریۆ ستراتیجیه‌کان

فیدرالی له عێراق رووبه‌رووی ئالنگاری گه‌وره‌ی بنه‌ره‌تی و سیاسی و ئەمنی ده‌بیته‌وه، که واده‌کات داها‌تووی به‌ستراییه‌ت به توانای به‌ریوه‌بردنی جۆراوجۆری، ورێکخستنی په‌یوه‌ندی نیوان حکومه‌تی فیدرال و هه‌رێم. ئەم به‌شه‌پاره هه‌ولده‌دات سیناریۆ پیش‌بینیکراوه‌کان له په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان به‌غدا و هه‌رێم بخاته‌روو، له‌رێگه‌ی شیکاریکردنی مه‌ترسییه‌ چاوه‌وانکراوه‌کان و وپێشکه‌شکردنی دیدگای ستراتیجی بۆ چاکسازی، که زامنی به‌هێزکردنی به‌شداری فیدرالی و به‌دییه‌نانی سه‌قامگیری سیاسی و ئابووری درێژ مه‌ودا بی‌ت.

به‌ندی په‌که‌م: ئالنگارییه بونیادییه‌کان له فیدرالیه‌تی عێراقدا

له‌گه‌ڵ تێپه‌ربوونی زیاتر له دوو ده‌یه به‌سه‌ر بریاری سیسته‌می فیدرالی له عێراق، هیشتا پرۆسه‌ی چه‌سپاندنی ئەم سیسته‌مه رووبه‌رووی ئالنگاری بونیادی و سیاسی و ئەمنی ئالۆزده‌بیته‌وه. توێژینه‌وه زانستییه نوێیه‌کان ئاماژه به‌وه ده‌من که نه‌بوونی دامه‌زراوه‌ی ده‌ستووری کارا، وه‌ک دادگای باللی فیدرالی، بوته‌ هۆی په‌کخستنی جێبه‌جێکردنی زۆرێک له ماده‌ ده‌ستوورییه‌کانی په‌یوه‌ست به ده‌سه‌لاتی هه‌رێمه‌کان، ئەوه‌ش بۆشایی له نیوان ده‌قه یاساییه‌کان و جێبه‌جێکردنی کردارییاندا دروستکردووه (ئیسماعیل و ئیسماعیل، 2015).

(جه‌بار یاوه‌ر)، ئەمه‌ینداری گشتی پیشووی هێزی پیشمه‌رگه ئاماژه به‌وه ده‌کات، که ده‌ستووری عێراق به‌شپوه‌یه‌کی روون باسی له دۆخی پیشمه‌رگه نه‌کردووه، و سه‌رۆک وه‌زیرانی پیشووتر (نوری مالیکی)، له دیارترین نارازییه‌کان بوون بۆ ناساندنی وه‌ک به‌شپێک له سیسته‌می فیدرالی، کاتیکی په‌کگرتنی هێزی پیشمه‌رگه له‌گه‌ڵ هێزه‌چه‌که‌ره‌کانی عێراق په‌تکرده‌وه وه‌ک هێزێکی فیدرالی که ژماره‌ی له 6000 هه‌زار جه‌نگاوه‌ر تینا په‌ریت (یاوه‌ر، 2026).

ئەم بۆشاییه‌ ده‌ستوورییه له چاره‌سه‌رکردنی دۆخی هێزی پیشمه‌رگه رهنگدانه‌وه‌ی کیشه‌یه‌کی بنه‌ره‌تییه له بونیادنانی سیسته‌می فیدرالی، که توانای هه‌رێم له به‌شداری کرداریی له ناو سیسته‌می ئاسایشی نیشتمانی ل‌وا‌ز ده‌کات.

سه‌رباری ئەوه، بیگومان به‌رده‌وامی دابه‌شبوونه سیاسییه ناو‌خۆییه‌کان له هه‌رێمی کوردستان، شانبه‌شانی مملانیکیانی نیوان هێزه فیدرالییه‌کان، به‌شداریبوو له ل‌وا‌ز‌کردنی توانای سیسته‌می فیدرالی له‌سه‌ر به‌رپه‌بردنی جۆراوجۆری و رێکخستنی په‌یوه‌ندی نیوان حکومه‌تی فیدرال و هه‌رێمه‌کان. وه توێژینه‌وه‌کان ئەوه‌یان ده‌رخستووه که ئەم دابه‌شبوونانه ته‌نها کار له په‌که‌پتی گوتاری سیاسی کورد ناکات، به‌لکو له‌سه‌ر سه‌قامگیری کۆی سیسته‌می سیاسی عێراقیش رهنگده‌اته‌وه (ستانسفیلد، 2013).

وہ ہر وہا (د. بہختیار شاوہیش)، ئەندامی پيشووی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق، جەخت لە وە دەکاتەوہ کہ پيشووستە یە کگرتووی ریزی کورد لە ناوڤوہ دەستپیکات، ونەبوونی ئەم یە کگرتووی یە پێگە ی هەریمی لە بەغدا لاواز کردوہ، وە ہر وہا جەخت لە پاشەکشە کردنی ستراتیجی کورد دەکاتەوہ لە پایتەخت لە ساڵی 2012 (شاوہیش، 2026).

ہر وہا، گومانی تیدا نییە کہ نەبوونی دیدگایەکی یە کگرتوو وایکردوہ ہەلۆیستی کورد لە بەردەم فشارەکانی فیدرالدا فشەل بێت، وەک چۆن ئالنگارییە ئەمنییەکان-چی ئەوانە ی پە یوہندیان بە ہەر شەکانی تیرۆر و ہە یە یان بە شلەژانە ہەر یمایە تیہەکانوہ - دروستکردنی سیستەمیکی فیدرالی سەقامگیر قورستردەکات، کہ زۆرجار بارودۆخە ئەمنییەکان وەک پاساویک بۆ بەھێزکردنی خواستی فیدرالی بەکار دەھێنرێت لە سەر حسابی دەسەلاتی ہەر یمەکان (ناتالی، 2010).

کیشە ی دروستکردنی فیدرالیەت لە عێراق تەنھا لە ئالنگارییە دەستووری و ئەمنییەکاندا کورتنا بێتوہ، بە لکو درێژ دە بێتوہ بۆ نەبوونی دیدگایەکی دامەزراوہ ی تەواو بۆ بەرپۆہ بردنی جۆراو جۆریتی و جەل و کردنی پە یوہندی نیوان حکومەتی فیدرال و ہەر یمەکان. توپژینەوہ نوێیەکان دەریانخستوہ کہ سیستەمی فیدرالی عێراق بە دەست (فیدرالی شیویندراو) وە دەنالیت، پيشووستی بە ئامرازی روونە بۆ دابەشکردنی دەسەلاتەکان و سەرچاوہکان، ئەوہ ی وایلیکردوہ کہ لە فیدرالی رووکەش نزیکتر بێت تا فیدرالی کارا (ئاکرپی، 2024).

ہر وہا برپارەکانی دادگای بالدی فیدرالی پە یوہست بە کەرتی نەوت و غاز، بە تاییەت برپاری ساڵی 2022، سەبارەت بە ہەلۆہ شاندەوہ ی یاسای نەوت وغازی کوردستان، فشەلی بناغە ی فیدرالیەتی دەرخت، کاتیک سەرچاوہ سروشتییەکان گۆردران بۆ گۆرەپانی مەملانیسی و یاسای نیوان بەغدا و ہولیر (ئەندەرسۆن، 2025).

ئەم کیشە بونیادیانە جەخت لەوہ دەکەنەوہ کہ فیدرالیەت لە عێراق ہیشتا رووہرووی ئاستەنگی قول دەبێتوہ پيشووستی بە چاکسازی دەستووری و دامەزراوہ ی ریشە یی ہە یە، بۆ زامکردنی سەقامگیری سیستەمی سیاسی و ئابووری.

بەندی دووہم: سیناریۆ پيشبینیکراوہکان بۆ پە یوہندی نیوان بەغدا و ہەریمی کوردستان

دەتوانرێت پيشبینی داھاتووی پە یوہندی نیوان بەغدا و ہەریمی کوردستان بکریت لە رێگە ی سی سیناریۆی سەرەکیہوہ:

1. سیناریۆی سەقامگیری: ئەمە لە سەر بەھێزکردنی ہەماہەنگی دامەزراوہ ی نیوان ہولیر و بەغدا دەوہستیت، وە کارکردنی ماددە دەستوورییە داخراوہکان، بەوہ ی کہ زامنی بەشداری کارای ہەر یم بکات لە بەرپۆہ بردنی فیدرالی. ئەم سیناریۆیە پيشووستی بە چاکسازی سیاسی و یاسای قول ہە یە، ئەوہ سەرباری بونیادانی دامەزراوہ ی فیدرالی بەھێز کہ توانای بەرپۆہ بردنی جۆراو جۆری ہە بێت (ستانسفیلد و ئەندەرسۆن، 2009).

2. سیناریۆی شلەژان و ناآرامی: ئەمە خۆی لە بەردەوامی دابەشبوونی ناوڤو ی حیزبی و فراوانبوونی ناکوکییە داراییەکان سەبارەت بە سەرچاوہ سروشتییەکان دەبینیتوہ، ئەوہ ی دەبێتە ھۆی پاشەکشە ی رۆلی ہەر یم لە سیستەمی فیدرالی و ہەر شە لە یەکیتی دەوڵەت.

ئەم سىنارىيۆيە بەباشتر دەزانرېت لە ھالەتى بەردەوامىي نەبوونى متمانە لە نۆوان لايەنە سىياسىيەكان و نەبوونى ئامرازى دەستوورى بۆ يەكلەردنەوھى مەملەنئىكان(ئەل-عەلى، 2014).

لەم نۆوئەندەدا (كنير عەبدول)، چالاكى بوارى مافەكانى ژنان، ئاماژە بەو دەكات كە سەرکردايەتى كورد لە رابردوودا پرۆژە و تووژىنەوھى زۆرى ھەبوو، بەلام بەكارنەھيئراوھە لە چارەسەرى كەردارىدا، وھ جەختىكردۆتەوھ لەوھى كە ھيژى ھەرېم لەسەرەتاي ئەم ھەزارەيەدا رەنگدانەوھى لوازى عىراق بوو، نەك لەبەر پتەوى بناغەى ناوھۆيى كورد(عەبدول، 2026).

ئەم بۆچوونە رەنگدانەوھى ئالنگارىيە پيشبىنيكر اوھەكانە، كە تەنھا نەبەستراوھە بە ناكۆكيەكان لەگەل بەغدا، بەلكو بەندە بەنەبوونى ويستى ناوھۆيى بۆ بەكارھيئانى ھەلە بەردەستەكان لە دروستكردنى سيستەميكى فيدرالى يەكگرتوو و پتەو.

3. سىنارىيۆى چاكسازى: ئەمە لەسەر پشتبەستن بە نزيكايەتى چاكسازى دەوھستيت، و سەرنج دەخاتە سەر بەھيژكردنى حكومرانييتى فيدرالى، وھ فراوانكردنى بەشدارى نيشتمانى، كە زامنى يەكيتى دەولەت و سەقامگىرى بكات بۆ مەودايەكى دريژ. ئەم سىنارىيۆيە پيوستى بە سازانى سىياسى ناوھۆيى و پالپشتى نۆودەولەتى و ھەرېمايەتى ھەيە بۆ پرۆسەى چاكسازى دامەزر اوھي(ناتالى، 2010).

وھ لەم نۆوئەندەشدا (پەيمان عيزەدين)، ئەندامى پيشووى پەرلەمانى كوردستان، سەرنج يۆ ئەوھ رادەكيشيت كە كورد پيوستى بە دووبارە دارشتنەوھى شوين و پيگەى ھەيە لە نۆو نەخشەى خۆرھەلتى ناوھراستى نۆو، و پيداگرە لەسەر گرنكى و پيوستى تيپەراندنى رق و كينە ناوھۆيەكان و لەخۆ گرتنى گوتاريكى ميديايى يەكگرتوو كە پيگەى ھەرېم لە عىراق و ناوچەكەدا بەھيژبكات (عيزدين، 2026).. ئەم بۆچوونە رەنگدانەوھى ئەوھەيە كە سەرکەوتنى سىنارىيۆى چاكسازى تەنھا لەسەر دەقە دەستووريەكان ناوھستيت، بەلكو پيوستى بە ويست و ئىرادەيەكى سىياسى ناوھۆيى و گوتاريكى يەكگرتوو ھەيە كە متمانە لە نۆوان لايەنەكاندا بچەسپينييت و پيگەى ھەرېم لە سيستەمى فيدرالى بەھيژبكات.

لەسەر ئەو بنەمايە، بيگومان داھاتووى فيدرالى لە عىراق ھەر بەند دەبيت بە تواناي لايەنە سىياسىيەكان لە تيپەراندنى داھەشبوونە ناوھۆيەكان، و كاراكردنى دەقە دەستووريەكان، و دۆزينەوھى ريگەچارەى كەردارى بۆ ھەموو ئەو ئالنگارىيە ئابوورى و ئەمنيانەى رووبەرپوو و لات دەبيتەوھ.

وھ سەرۆكى دامەزر اوھى فيژن (عەدنان عوسمان)، ئاماژە بەو دەكات كە ھەندىك ديدگا پيى وايە كە ئەم سەدەيە دەبيتە سەدەى كورد، لەكاتيكدە كەسانىكى تر پييان وايە كە تەنھا دووبارەبوونەوھى ھەلى لەدەستچووھ، و جەختيش لەوھ دەكاتەوھ كە ھەرېم گريدراوھ بە تواناي خۆى لە گۆرپنى خواستەكانى بۆ پرۆژەى كەردارى و بەدروشم رازى نەبوون(عثمان، 2026). ئەم بىرۆكەيە ئەوھ رووندەكاتەوھ كە داھاتووى فيدراليەت تەنھا پشتنابەستيت بە دەقە دەستووريەكان و ھەلوپستە سىياسىيەكان، بەلكو پشت دەبەستيت بە تواناي سەرکردايەتى كورد لە گۆرپنى خواستە نەتەوھيەكان بۆ بەرنامەى واقيعى كە بتوانرېت جيەجيبكرېت.

ھەر وھە پاريزگارى پيشووترى سليمانى (سردار قادر)، جەخت لەوھ دەكاتەوھ كە پيوستە يەكيتى و پشتيوانى لە پيشدا لەناوھۆى كورددا داھەزرېت نەك لە بەغداوھ بسەپينرېت، و پيداگرە لەسەر ئەوھى كە عىراق بە ئارپشەيەكى قولى ناوھۆيىدا تيپەر دەبيت، و مامەلەكردن لەگەلدا پيوستە لە ھيژى ناوھۆيەوھ بيت نەك لە داھەشبوون(قادر، 2026).

ئەم بىرۆكەيە ئەو دەگەننەت كە ھەر سىنارىيەيەكى پېشېنىكر او بۇ فېدرالىيەت بەدىنايەت تاوھكو دابەشبوونە ناوۆيەكانى كورد چارەسەرنەكرېت، وھەتا دووبارە متمانە لە نېوان ھېزە سىياسىيەكاندا لەسەر بناغەي پتەو بونىاد نەنرېت.

دەرئەنجام

ئەم توپژىنەويە گەيشتە ئەو دەرئەنجامەي كە بەھېزكردنى سىستەمى فېدرالى لە عىراق پېويستى بە چارەسەركردنى كۆمەلپك ئالنگارى بونىادى و سىياسى و ئابوورى ھەيە كە بەرەستەن لەبەردەم كارابوونىدا. گرنگرترين ئەم پېويستىيانەش يەكخستنى گوتارى سىياسى كوردە لە بەغدا، كە زامنى نوپنەرايەتيەكى زياترەماھەنگ و بەھېز بېت لە ناوۆي دامەزراوہ فېدرالىيەكاندا.

و ھەر وھە كاراكردنى دەقە دەستوور يە دواخراوہكان، بە ھەنگاويكى سەرەكى دادەنرېت لە زامنكردنى مافە فېدرالىيەكانى ھەرپم، و چەسپاندى بنەماي بەشدارى ھاوسەنگى نېوان حكومەتى فېدرال و ھەرپمەكان. ھەر وھە، چاككردنى سىستەمى دارايى فېدرال لە رېگەي جۇراووجۇركردنى سەرچاوى داھات، و كەمكردنەوى زيادەروى لە پشتبەستەن بە نەوت مەرجى سەرەكەيە لە بەدەھيئانى سەقامگىرى ئابوورى و سىياسى، لە كۆتايىدا، بېگومان بونىادنانى دامەزراوہي فېدرالى بەھېزو كارا كە تواناي بەرپوہبردنى جۇراووجۇرى و جەلەوكردنى پەيوەندى نېوان حكومەتى فېدرال و ھەرپمەكانى ھەبېت، زامنى راستەقىنەي بەردەوامىدانە بە سىستەمى فېدرالى و بەھېزكردنى يەكيتى دەولەتى عىراق.

راسپاردەكان

پشتبەست بەو ئەنجامانەي توپژىنەويەكە پېي گەيشتووە، دەتوانرېت پېشنيارى كۆمەلپك راسپاردەي كردارىي بكرېت، كە سىستەمى فېدرالى لە عىراق بەھېزەكات، وگەرەنتى بەشداريى كاراي زياترى ھەرپمى كوردستانە لە بەرپوہبردنى سىستەمى فېدرالدا. وە لە دارشتنىدا ئەو لە بەرچاو گىراوہ كە وورد و پوونبېت، وئاراستەي ئەنجامدەرە سەرەكەيەكانىيەت، لەگەل بەدىارخستنى بژاردەو جېگروہ سىياسىيەكان و شىكارىكردن و لېكدانەوى لايەنە ئەرپنى و نەرپنىيەكانى ھەر يەككىيان، بەم شپوہيە:

1. بژاردەي سىياسى بۇ سەركدايەتى كورد:

لايەنە ئەرپنىيەكان: يەكخستنى گوتارى سىياسى، تواناي دانوستان لە بەغدا بەھېزەكات و سەنگىكى گەرەتر بە ھەرپم دەبەخشېت.

لايەنە نەرپنىيەكان: لەوانەيە پووبەرورى بەرگرى ناوۆيى حيزبە خاوەن بەرژوہوندىيە جياوازەكان بېتتەوہ.

راسپاردەي كردارىي: دروستكردنى ئەنجومەنيكى ھەماھەنگى حيزبى-دامەزراوہي ھەميشەيى كە دارشتنى ھەلوپستە ھاوبەشەكان لە ئەستۆ بگرېت، پېش خستنەرووى لە بەغدا.

2. بژاردەى پەرلەمانىي بۇ فراكسىيۇنە كوردىيەكان:

لايەنە ئەرئىنييەكان: كارا كوردنى دەقە دەستورويى دەئاخراوہكان، ئامرازى ياسايى بە فراكسىيۇنەكان دەبەخشىت بۇ يەكلەيىكردنەوہى ناكۆكيبە فيدرالىيەكان.

لايەنە ئەرئىنييەكان: لەوانەيە پروبەرووي ئاستەنگى سىياسى بىيئەوہ لەلايەن فراكسىيۇنەكانى تر لە پەرلەمانى فيدرالى .

راسپاردەى كوردارىي: ھاندانى دەستپىشخەرى ياسادانانى ھاوبەش، وپكەھپئاننى لىژنەى ياسايى - دەستورويى لەنيۇ پەرلەمانى فيدرالى.

3. بژاردەى ئابوورى-دارايى:

لايەنە ئەرئىنييەكان: جۇراوجۇرى داھاتەكان پشتبەستن بە نەوت كەمدەكاتەوہو سەربەخۇيبەكى رىژەيى بە ھەرىم دەبەخشىت .

لايەنە ئەرئىنييەكان: كاتىكى زۇر و ۋەبەرھىنانىكى گەورەى پىويستە ، ولە وانەيە پروبەرووي بەرگرى بىيئەوہ لەلايەن ئەو ھىزانەى سوودمەندن لە دۇخى پشتبەستن بە تەنھا نەوت.

راسپاردەى كوردارىي: راگەياندىنى پروژەى ھاوبەش لە بوارەكانى كشتوكال و وزەى جىگرەوہ، لەگەل گەرەنتىكردنى بەشى دادپەرورەانە بۇ ھەرىم.

4. بژاردەى مىديايى كوردى:

لايەنە ئەرئىنييەكان: راگەياندىن و مىديايى يەكگرتوو گوتارى سىياسى ھاوبەش بەھىزدەكات، ۋەھلويىستى ھەرىم لەبەردەم راى گشتى پتەودەكات.

لايەنە ئەرئىنييەكان: لەوانەيە پروبەرووي ئالنگارى جلەو كوردنى بوونى فرە مىديايى بىيئەوہ.

راسپاردەى كوردارىي: دامەزراندنى سەكۆيەكى مىديايى ھاوبەش، كە بەشىۋەيەكى پيشەيىانە بەرپوہبەردىت، وگوتارىكى يەكگرتوو دەربارەى دۆزە فيدرالىيەكان لە خۇ بگرىت.

یهکهه: دهستوررهکان

1. سهباح سادیق جعفر ، دهستوری کۆماری عێراق بۆسالی 2005 ، ئههسکلۆپیدیای یاسا عێراقییهکان ، چاپی 1 ، (2006).

دوههه: توێژینهوه و رۆژنامهکان

1. خهیری ئیبراهیم موراد، بهرپوهبردنی سامانه سروشتییهکان له دهستوری عێراق بۆ سالی 2005: پهیههندی نیوان حکومهتی فیدرالی و حکومهتی ههڕیمی کوردستان به نمونه، گۆفاری ماف، زانکۆی کویت، (2024).
2. موسهدهق عادل تالیب: چاکسازی دهستوری له عێراق / دادگای بالای فیدرالی به نمونه ، گۆفاری زانسته یاساییهکان، ژمارهی تاییهت به توێژینهوهکانی کۆنفرانس لقی یاسای گشتی، کۆلیژی یاسا ، زانکۆی بهغدا، تشرینی دووههه ، (2018).
3. سندی دژوار، پهنگدانهوهی ئارپشه داراییهکانی نیوان بهغدا و ههولێر له سهه داهااتووی سیستهمی فیدرالی له عێراق. رۆژنامهی برایهتی، ژماره 3287، (2025).
4. ئهلهشهرق و ئههوسهت، هاوکیشهی هاوبهشی نا ئاسایی نیوان بهغدا و ههولێر، رۆژنامهی ئهلهشهرق و ئههوسهت، بهشی سیاسی ، (2025، 14 نیسان).

سپیهه: سەرچاوه ئینگلیزییهکان/ئهلهکترۆنییهکان

1. Stansfield، G. ‘The unravelling of the post-First World War state system? The Kurdistan Region of Iraq and the transformation of the Middle East’، *International Affairs*، 89(2)، (2013)
2. Anderson، L. & Stansfield، G. *The Future of Iraq: Dictatorship، Democracy، or Division?*. New York: Palgrave Macmillan. (2009)
3. Natali، D. *The Kurdish Quasi-State: Development and Dependency in Post-Gulf War Iraq*. Syracuse، NY: Syracuse University Press. (2010)
4. Al-Ali، Z. *The Struggle for Iraq’s Future: How Corruption، Incompetence and Sectarianism Have Undermined Democracy*. New Haven: Yale University Press. (2014)
5. Ismael، T.Y. & Ismael، J.S. *Iraq in the Twenty-First Century: Regime Change and the Making of a Failed State*. London: Routledge. (2015)
6. Akreyi، H. *Failed Federalism in Iraq: Federal in Name Only*. Routledge، 2024.
7. Anderson، L. *Fixing Federalism in Iraq: Oil، Courts، and the Constitution*. Cambridge University Press، 2025.
8. Natali، D. (2010). *The Kurdish Quasi-State: Development and Dependency in Post-Gulf War Iraq*. Syracuse University Press.
9. The Washington Institute for Near East Policy. (2022). *Kurdistan Region’s divided institutions and the challenge of federalism in Iraq*. Washington، D.C.: The Washington Institute.

1. World Bank (2023) World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1909-5
2. World Bank (2023) Iraq Economic Monitor: Seizing the Opportunity for Reforms. Washington, DC: World Bank.

پینجەم: بەشداربووانی بازەنی گەنگەشە بە ناوینیشانی (داهاتووی پیگەیی کورد لە عێراق) کە لە دامەزرراوەی (فیژن بۆ توێژینەوهی ستراتیجی) سازکراوو ریکەوتی 5/2/2026

1. نەرمین مەعروف، مافەکانی ژنان لە کوردستان، بەشداربوو لە بازەنی گفتوگۆ.
2. ستران عبدوڵا، دۆخی سیاسی کورد لە بەغدا، بەشداربوو لە بازەنی گفتوگۆ
3. فارس نەورۆلی، ئالنگارییە ئابوورییەکان لە هەریمی کوردستان، بەشداربوو لە بازەنی گفتوگۆ.
4. کاوێ محمد: پیگەیی نیۆدەهۆلەتی هەریمی کوردستان، بەشداربوو لە بازەنی گفتوگۆ.
5. کەمال رەئوف، داهاتووی عێراق و هەریمی کوردستان، بەشداربوو لە بازەنی گفتوگۆ.
6. جەبار یاور، هێزی پیشمەرگەو ئالنگارییە ئەمنییەکان، بەشداربوو لە بازەنی گفتوگۆ.
7. بەختیار شاوھەیس: دابەشبوونە سیاسییەکان لە پەرلەمانی کوردستان، بەشداربوو لە بازەنی گفتوگۆ.
8. کەنێر عەبدوڵا: یەکیەتی کورد و بونیادنانی پشتیوانی ناوخرۆیی، بەشداربوو لە بازەنی گفتوگۆ.
9. پەیمان عیزەددین، گۆرانکارییە سیاسییەکان لە کوردستان، بەشداربوو لە بازەنی گفتوگۆ.
10. عەدنان عوسمان: دیدگایەکی دەربارەی داهاتووی کورد و ئەم سەدەییە، بەشداربوو لە بازەنی گفتوگۆ.
11. سەردار قادر: پەيوەندی نیوان بەغدا و هەولێر لەبەر رۆشنایی فیدرالییەتدا، بەشداربوو لە بازەنی گفتوگۆ.

شەشەم: مایپەرە ئەلەکترۆنییەکان

1. Infoplus Network (2025) وەزارەتی دارایی ژمارەیی داھات و خەرجییەکان لە بودجەیی عێراق ئاشکرا. Infoplus Network. بەردەستە لە: <https://www.infoplusnetwork.com/news> - <https://www.infoplusnetwork.com/news> (in Bing).
2. رۆژنامەیی ئیستیقلال. (2024). دابەشبوونی دامەزرراوەیی و کارگێری لە هەریمی کوردستان لەنیوان هەردوو حیزبە سەرەکییەکانە فی إقليم کوردستان . بەردەستە لەسەر بەستەری ئەلەکترۆنی: <https://istiqlal.com>، ریکەوتی سەردانیکردن: 8ی نیسان 2026.
3. ئابووری رۆژھەلات لەگەڵ بلومبرغ. (2025). هەناردەیی نەوتی کوردستان دەستپێدەکاتەو پاش وەستانی عێراق 25 ملیار دۆلاری لەسەر دەکەوێت. بەردەستە لەسەر ئەم بەستەرە: <https://asharqbusiness.com>
4. جەزیرەنێت. (2023). راپۆرتێکی هەناردەکردنی نەوتی کوردستان ئایا عێراق لە رووی سیاسییەوه براوەبوو و لەرووی ئابوورییەوه شکستخواردوو ؟ بەردەستە لەسەر ئەم بەستەرە: <https://aljazeera.net>.

✉ info@vfssiq.org

☎ +964 772 330 0005

🌐 www.visionfoundationiq.org

📍 Sulaymaniyah, Ashty, Opposite to Azadi Park

[f](#) [X](#) [@](#) [v](#) [s](#) [i](#) [q](#) | [visionfoundationiq](http://visionfoundationiq.org)